
TAKINGA KŌRERO MŌ NGĀ PAEREWĀ

WĀHANGA 1

NGĀ PAEREWA E PĀ ANA KI
NGĀ KAWENGA PĀPORI

PAERewa 1 – TE ĀHUA TIKA ME TE WHANONGA TIKA

Ko tā tēnei paerewa he tiaki i ngā kaimākitaki, kei tūpono mātakitaki, whakarongo rānei ki ngā pāpāho tērā pea ka puta he hara, ahotea, te whakaiti rānei i ngā paerewa a te iwi.

He whānui te rerekē o ngā waiaro ki te āhua tika me te whanonga tika, ā, ka huri haere tonu i roto i tō tātau pāpori kanorau. Nō reira me tūpato tonu ina whakaarohia ana ngā take huatau. Kaua ngā whakaaro o te hunga āritarita e tohutohu he aha ngā mea ka whakapāhotia. Engari kei reira anō ngā tepenga, ā, ko te tepenga whānui kia kaua tētahi pāhotanga e tino takahi i ngā tikanga me ngā huatau o te hapori.

He mea nui te horopaki, ā, e whakaata ana ngā tikanga rerekē i tēnei. Ka tautoko pea te horopaki o te kaipāpāho i te whakaurunga o ngā whakaatuhanga matakawa, te whakaiti rānei i te whakamamae. Hei tauira, ka hāngai te wā o tētahi pāhotanga ki te pouaka whakaata koreutu he wā whai whakatiki anō ōna, engari kaua anō te pouaka whakaatu utu. Ko te tikanga, ka whakaaehia ngā whakaatuhanga pāpāho whakapātaritari i te pō, i tētahi whakaaturanga karere, hei wāhanga rānei o tētahi kōrero whakaari. Otirā kāore pea e takahia tēnei paerewa e ngā whakaaturanga hara e noho pū ana ki tētahi whakaaturanga hira tōrangapū, ahurea, pūtaiao, pāpori rānei, e kauneke rānei i tō tātau māramatanga ki ngā take nui. Kei ia āhuetanga anō āna ake meka, āhuetanga horopaki hāngai hoki. Ka tino hē pea ētahi whakaatuhanga, ahakoa te horopaki ka tukuna.

I te pouaka whakaata ka whakaaroarohia tēnei paerewa e ai ki te reo weriweri, whakaatuhanga hōkakatanga, kirikau me te whakarekereke, engari ka hāngai anō pea ki ētahi atu whakaatuhanga ka tukuna mā tētahi āhuetanga e puta ai te hara, ahotea rānei.

I te horopaki reo irirangi i te nuinga o te wā ko ngā reo weriweri, whakaatuhanga hōkakatanga, ā, i ētahi wā ko te whakarekereke.

He iti iho ngā whakatiki kei te ao pouaka whakaata utu ki ērā o te pouaka whakaata koreutu nā ngā kōwhiringa a ngā kiritaki ina utu rātau kia whiwhi ai ngā whakapāhotanga. Ko te rangatiratanga me te kaha o tētahi hunga mātakitaki ki te kōwhiri i tāna e hiahia ana ki te mātakitaki me te ārai i te mātakitaki a ngā tamariki i ngā whakaaturanga pakirara ngā āhuetanga nui o te whakariterite he aha ngā mea e pai ana, kāore rānei. Ko ngā whakaatuhanga whakarekereke me ētahi atu mea hara hoki e taea māmātia ai i roto i tō tātau pāpori, ā, nō reira ka whai wāhi atu ki ēnei momo whakaatuhanga i runga i te pouaka whakaata. Engari, me whai whakamarutanga kaha hei ārai i te mātakitaki

a ngā tamariki, taiohi hoki i ēnei whakaatuhanga, ā, kia kaua hoki e kitea ohoreretia e te hunga kāore i te hiahia ki te kite. E whakaratohia ana e ngā kaiwhakapāoho pouaka whakaata ēnei whakamarutanga mā ngā whakarōpūtanga hāngai me ngā tohutohu (me ngā whakatūpato), ngā hangarau tātari, waehera PIN me tētahi aratohu whakaaturanga ā-hiko.

Ka tukuna ēnei whakamarutanga e ngā kaipāpāho pouaka whakaata koreutu mā ngā whakarōpūtanga tika, ngā tohutohu (me ngā whakatūpato) me ngā aratohu whakaaturanga tāhiko. Ko ngā kaimātakitaki e mātaki ana mā ngā pae whakaaturanga Pouaka Whakataata Utu (SKY) me ngā pouaka whakaata Freeview kei te āhei atu ināianei ki ngā hangarau tātari. I ngā wāhi kua whai ngā kaipāpāho koreutu ki te whakatairanga i te wāteatanga o ngā hangarau tātari, ka whai whakaarohia tēnei i roto i te aromatawai mēnā i āta tiakina e te kaipāpāho kia kaua e pā mai te mamae.

I ngā whakapāoho katoa, he tino hira ngā tūmanako o te kaimātakitaki. Ko te tikanga ko ngā kaimātakitaki e mōhio ana ki ngā pāpāhotanga, ka taea e rātau te ārai atu i ēnei whakaatuhanga, te whakahaere rānei i ngā mea e mātakihia ana e ā rātau tamariki. Ki te whakatutukihia tikahia e ngā kaiwhakapāoho ngā tūmanako o ā rātau kaimātakitaki mā te tuku whakamāramatanga hei tautoko i ngā kōwhiringa mō ngā ihirangi, ka iti iho ngā wāwāhitanga. Tēnā pea he mea pai te tohutohu kaimātakitaki i mua rānei, i te wā whakaatu rānei o tētahi whakaaturanga. Tēnā pea he mea pai te tukutuku kōrero (hei tauira, mā ngā aratohu whakaaturanga) mō ngā ihirangi o tētahi whakaaturanga pouaka whakaata, hongere rānei. Ko te tikanga kua pūmau ngā kaiwhakarongo a ngā teihana reo irirangi, mā reira e taea ai e ēnei teihana te tīpako tika me te whakarite ihirangi. He wāhanga pāpāho ake tō te reo irirangi whakawhiti kōrero ināianei, nā tōna āhua werowero, pakari hoki, ā, ka rerekē ngā paerewa mō ngā whakaaturanga pēnei.

PAERewa 2 – NGĀ MŌHIOHIO WHAKAATURANGA

Ko tā tēnei paerewa he whakarite kia whakamōhiohia tikahia ngā kaimātakitaki mō ngā ihirangi o ngā whakaaturanga e whakaratohia ana. Ko te tikanga me whirinaki te hunga mātakitaki ki ngā whakarōpūtanga whakaaturanga, ki ngā tohu tohutohu kaimātakitaki me ngā tohutohu ā-tuhi (whakatūpato), ki ētahi atu kōrero hoki kia mōhio ai rātau he aha ngā ihirangi o te whakaaturanga, arā, ka taea e rātau te whakarite i ā rātau ake mātakitaki, whakarongo hoki, tae atu ki tērā o ā rātau tamariki.

He rerekē te whakatinana i ētahi āhuatanga ake o tēnei paerewa puta noa i ngā tikanga; he mea e whakaata ana i ngā pae huhua e putaputa ai ngā ihirangi. Ko te mea nui ko te rerekētanga o te whakatinana, kore rānei, o ngā whakarōpūtanga me ngā wā ki ngā ihirangi whakaaturanga. Ko te tikanga, me whakarato ngā kaipāpāho katoa i ngā tohutohu kaimātakitaki e whai whakarekereke ana ngā pāpāho, hōkakatanga, reo weriweri, ētahi atu ihirangi ka whakararuraru, hara rānei i ngā kaimātakitaki tino maha, te āwhina rānei i te hunga mātakitaki ki te kōwhiri whakaaturanga. Mō ngā ihirangi kei runga mata, e tino kaha ai ngā ihirangi, kei waho rānei i tērā e tūmanakohia ana, me tuku anō ngā whakatūpatō ā-mata (ngā tohutohu kaimātakitaki ā-tuhi) e āta whakaatu ana i ngā kaimātakitaki ki ngā ihirangi ka whakapāhotia. Me mātua ariari ngā whakarōpūtanga me ngā tohu tohutohu kaimātakitaki, tohutohu kaimātakitaki ā-tuhi rānei (mēnā e hāngai ana) kia taea e ngā kaimātakitaki te whiriwhiri, ā, kia whakaaturia i te tīmatanga o ngā whakaaturanga kua whakarōpūtia. Me mātua tuku i ngā whakarōpūtanga me ngā tohu tohutohu kaimātakitaki (mēnā e hāngai ana) i muri i ia whakamātuatanga hokohoko mō ngā whakaaturanga kua whakatauhia he M, 16, 18 rānei.

I te horopaki pouaka whakaata koreutu, kei reira ngā whakarōpūtanga kua tautuhia me ngā wā hāngai (G, PG, M, 16 me te 18). I te tau 2020 i hangaia he whakarerekētanga ki ngā whakatiki ā-wā i ngā pouaka whakaata koreutu me te kawē mai i te herenga ki ngā kaipāpāho koreutu ki te whakatairanga i te wāteatanga o ngā hangarau tātari (maukati ā-mātua) e taea ai e ngā mātua, kaitiaki te whakahaere ngā mea e mātakitakihia ana e ā rātau tamariki. Kāore hoki he wā mō te reo irirangi, engari e āhukahukatia ana tērā pea kei te whakarongo ngā tamariki i ētahi wā anō o te rā, e āhua hāngai ana ki ngā wā e mātakitaki ana rātau i te pouaka whakaata koreutu (hei tauira, i mua, i muri i te kura tae noa ki te 8.30pm i ngā rā mahi, me ngā wiki mutunga).

He ōrite te pūnaha whakarōpūtanga me ngā tohutohu kaimātakitaki a te pouaka whakaata utu ki tērā e whakamahia ana e te pouaka whakaatu koreutu engari kāore he whakatiki ā-wā. Ka tutuki i ngā kaipāpāho (mō ngā pae whakaatu katoa) ō rātau here mā te whakarato tohutohu ōrite auau mō ngā whakaaturanga, tae atu ki ngā whakarōpūtanga me ngā tohutohu (pēnei i ngā whakatūpatō), kia taea e ā rātau kiritaki ngā whakatau mātakitaki i runga i te mōhio. Kei te whakatairanga rātau i ngā hangarau tātaritanga mā reira e āhei ai ngā mātua me ngā kaitiaki ki te whakahaere i te mātakitaki a ā ratou tamariki. I ngā āhuatanga kāore e wātea ngā hangarau tātari me mātua whakarite ngā kaipāpāho kei te tika te whakarite i te wā o ngā hōtaka whakaaturanga e whai whakaaro ana ki ngā wā e tino mātakitaki ana ngā tamariki.

Ina kua huria ngā whakatiki ā-wā, me te mōhio ki te mamae ka pupū ake pea i ētahi ihirangi, ka āta whai whakaaro ētahi kaipāpāho ki te pānga pea o te whakaaturanga ki te hunga ka mātakitaki, otirā ngā tamariki me ngā taiohi, ina whakarōpū ana me te whakarite i ngā whakaaturanga. Ka whakarite ngā kaipāpāho ka tika te whakarōpū i ngā ihirangi, ā, mō te āhuatanga ki te pouaka whakaata koreutu, ka whakaritea ki ngā wā tika me te whai tohu tohutohu kaimātakitaki tōtika, mēnā e tika ana, ka whakamahia ngā whakatūpatō i runga mata kia taea ai e ngā kaimātakitaki, otirā ngā mātua me ngā kaitiaki, te tuku whakatau i runga i te mōhio mō te take ka mātakina e rātau, ā rātau tamariki, taiohi hoki e manaakitia ana e rātau. Ina taikaha ana ngā ihirangi ka tūpono pā mai pea he mamae ki ngā kaimātakitaki whakaraerae, me whakaaro pea mō ngā mōhiohio waea āwhina.

PAERewa 3 – TE PĀNGA KI NGĀ TAMARIKI

Ko tā tēnei paerewa he tautoko i ngā kaimātakitaki ki te karo i ngā whakaaturanga ka nanape i a rātau tamariki, he kino, he whakararu rānei i ō rātau whanaketanga ā-tinana, ā-hinengaro, ā-pāpori rānei.

I waihangatia te paerewa ki te tiaki i ngā tamariki ina mātakitaki, whakarongo hoki ki ngā pāpāho. Mēnā e hāngai ana tētahi amuamu ki tētahi tamariki whakaaturia, i kōrerohia rānei i roto i tētahi whakaaturanga, ka ara mai pea ngā take o te tōtikatanga, tūmataitinga rānei, ā, me whakatau i raro i aua paerewa.

He mea nui te horopaki i roto i ngā whiriwhiringa o tēnei paerewa, tae atu ki:

- te whakarōpūtanga whakaaturanga
- te wā o te pāhotanga (ki te pouaka whakaata koreutu me te reo irirangi)
- ngā tohutohu whakapāho-tōmua (me ngā whakatūpatō)
- te āhua o te whakaaturanga
- te wāteatanga o ngā hangarau tātari, ā, mēnā i whakatairangatia e te kaipāpāho te wāteatanga
- ngā kaimātakitaki e arotahitia ai e te hongere/teihana, o te whakaaturanga ake, wāhanga rānei
- ngā tūmanako o te hunga mātakitaki e pā ana ki te hongere/teihana, ki te whakaaturanga, ki tētahi kaihautū, kaipānui rānei
- ētahi atu kōrero e wātea ana ki ngā kaimātakitaki mō te whakaaturanga, tae atu ki ngā whakaputaranga me ngā whakatairangatanga.

Ko te tikanga, mō te pouaka whakaata koreutu, ka hāngai anake te paerewa ki ngā wā e mātakitaki pouaka whakaata ana ngā tamariki i te nuinga o te wā. Arā, i mua me muri o te kura tae noa ki te 8.30pm. Me āta whakaaroaro anō e ngā kaipāpāho ngā pānga ki te tamariki ina whakatauhia ana te taumata ihirangi AO ka whakaaturia i te wā e whakawhiti ana mai i ngā whakaaturanga G, PGR rānei ki te wā M, 16, 18 rānei

I runga pouaka whakaata koreutu, ka whakaritea ngā hiahia o ngā tamariki mā ngā āhuatanga maha pērā i ngā wā, te wāteatanga o ngā hangarau tātari e taea ai e ngā mātua me ngā katiaki te rāhui ētahi ihirangi ake, nō reira me tāuru he tau PIN hei whakaatu i aua ihirangi; me te whakarōpūtanga tōtika, te whakamahi tohutohu (me ngā whakatūpato) me te whakarite tika i ngā whakaaturanga.

Kāore he wā wāhanga mō te reo irirangi, pouaka whakaata utu rānei ki ērā mō te pouaka whakaata utu. I te reo irirangi, ko te tikanga ka pā anake te paerewa ki ngā wā e tino mātakitaki ana i te reo irirangi (hei tauira, i mua me muri o te kura, arā atu ki te 8.30pm i ngā rā mahi, me ngā wiki mutunga).

I te pouaka whakaata utu, e whakaratohia ana ngā pānga tamariki mā ngā hongere e hāngai pū ana ki ngā minenga mātakitaki whāiti, me te wātea anō o ngā hangarau tātari e āhei ana ngā mātua me ngā kaitiaki ki te ārai i ētahi ihirangi whāiti, e hiahiatia ana kia tāuru he tau PIN hei wetemaukati i aua ihirangi.

E āhukahuka ana mātua e kore e taea e ngā kaipāpāho te ārai i ngā tamariki mai i ngā ihirangi kāore pea i te tika mō rātau. Ko te whāinga he tautoko i ngā kaipāpāho ki te whakapāoho atu ki tētahi minenga mātakitaki whānui – i te horopaki rānei o te pouaka whakaata utu, te whakarato ihirangi whānui ki ngā hunga mātakitaki whāiti i kōwhiri ki te ohauru ki ngā hongere motuhake – me te whai upane whitake ki te tiaki ngā tamariki mā te mōhiohia rawaka mā ngā kaimātakitaki, mā ngā kaiwhakarongo hoki mā te wāteatanga anō o ngā hangarau tātari. Ki a mātua nei, ko nga kaipāpāho katoa e whakamahi ana i ngā hangarau tātari, i ētahi atu whakahaere urunga ki ngā ihirangi pāpāho rānei, me whakarato e rātau nga kōrero whakamārama ki ngā kaimātakitaki mō te wāteatanga o taua hangarau, ā, me pēhea te whakamahi.

Ko te paerewa pānga tamariki e hāngai ana ki te paerewa āhua tika me te whanonga tika, ki te paerewa mōhiohia whakaaturanga, e whai whakaaro ana ki aua āhuatanga horopaki anō. Engari, kei te arohia ngā rerekētanga. Ko te aro o tēnei paerewa ko te whakamamae e ahurei ana ki te tamariki; ko ngā ihirangi pea e whakamamae ana i ngā tamariki ehara pea i te whakamamae, i te mea ohore rānei ki te hunga mātakitaki whānui. Nō reira, ko te paerewa pānga tamariki ka kaha ake i te paerewa āhua tika me te whanonga tika.

PAERewa 4 – WHAKAREKEREKE

Ko tā tēnei paerewa he ārai i ngā minenga kaimātakitaki mai i ngā ihirangi whakarekerekere nanape.

He mea nui te horopaki, ā, e kitea ana taua āhuatanga i roto i ngā tikanga huhua. Ka tautoko pea te horopaki o te kaipāpāho i te whakaurunga o ngā whakaatuhanga whakarekerekere, ka whakaiti rānei i te whakamamae. Me tiaki ngā kaipāpāho i ngā minenga mātakitaki mā te whakarite kia tika ai ngā ihirangi whakarekerekere e ai ki te horopaki, me te whakarite anō ka rawaka te whakamōhio i ngā kaimātakitaki ki aua ihirangi me te whakatūpato hoki mēnā ka nanape ngā kaimātakitaki maha.

Ko ngā āhuatanga horopaki hāngai ka whakaaroarohia ko ēnei pea:

- te whakarōpūtanga whakaaturanga
- te wā o te pāhotanga (ki te pouaka whakaata koreutu me te reo irirangi)
- ngā tohutohu whakapāoho-tōmua (me ngā whakatūpato)
- te āhua o te whakaaturanga
- te wāteatanga o ngā hangarau tātari, ā, mēnā i whakatairangatia e te kaipāpāho te wāteatanga
- āe rānei, kāo rānei i utua e te kaimātakitaki ki te mātaki i te pāhotanga
- ngā kaimātakitaki e arotahitia e te hongere/teihana me te whakaaturanga ake, wāhanga rānei
- ngā whāinga kaimātakitaki – hei tauira, i te nuinga o te wā ka whakaaehia ngā whakaatuhanga pāpāho whakarekerekere i te pō, i tētahi whakaaturanga karere, hei wāhanga rānei o tētahi kōrero whakaari.
- ētahi atu kōrero e wātea ana ki ngā kaimātakitaki mō te whakaaturanga, tae atu ki ngā whakaputaranga me ngā whakatairanga.

Ko te rangatiratanga me te kaha o tētahi hunga mātakitaki ki te kōwhiri i ngā mea ka matakina me te ārai i te mātakitaki a ngā tamariki me ngā taiohi i ngā whakaaturanga pakirara he hira mō te whakariterite he aha ngā mea e pai ana, kāore rānei. Mō te āhuatanga ki te pouaka whakaata utu, e tīpako ai te kaimātaki i ētahi hongere ake hei ohauru, he hira tēnei.

I te nuinga o ngā āhuatanga, ka tika te whakaatu whakarekerekere a tētahi pouaka whakaata utu nā te horopaki, engari me tika te whakarōpū me whakapāoho i tētahi tohutohu kaimātakitaki. Haunga ngā whakarōpūtanga tōtika, ngā whakatūpato me te wātea mai o ngā hangarau tātari, kāore pea ētahi whakaatuhanga

e pai mō te pāpori ahakoa te horopaki, hei tauira, nga whakaahuatanga whakairoiro o ngā kōhurutanga tūturu, pawhera rānei.

Ko ngā whakaatuhanga whakarekerekere e taea māmātia ai i roto i pāpori whānui, nō reira ka whai wāhi atu ki ēnei momo whakaatuhanga i runga i te pouaka whakaata. Engari, me whai whakamarutanga kaha hei ārai i te mātakitakitaki a ngā tamariki, taiohi hoki i ēnei whakaatuhanga, ā, kia kua hoki e kitea ohoreretia e te hunga kāore i te hiahia ki te kite. Ko te nuinga o ngā kaiwhakarato pouaka whakaata utu ka whakarato hangarau tātari e āhei ai ngā kaimātakitaki ki te ārai i hirangi whāiti, ā, ka hiahiatia kia tāurua he PIN hei wetekmaukati kia pai ai te mātakitaki. E tuku ana anō ngā kaipāpāho pouaka whakaata koreutu mā ngā pouaka whakaata me ngā pae whakaaturanga kua whai hangarau tātari. Me mātua whakarite ngā kaipāpāho pouaka whakaata koreutu kia whakaaturia ngā ihirangi tino pakeke me ngā ihirangi i whakarōpūtia he 18 i muri i te 9.30pm me te tuku tohutohu tōtika.

E āhukahuka ana mātau he kaha ake te pānga o ngā whakaatuhanga whakarekerekere ki te pouaka whakaata, e whakaaturia ā-kite, ā-rongo hoki. Heoi, ka whakaahua, ka matapaki hoki pea ngā pāpāho reo irirangi i ngā whakarekerekere, hei tauira, i ngā pitopito kōrero me ngā take o te wā, ngā huinga hākinakina, whakaaturanga whakawhiti kōrero, pakiwaitara rānei, koinei i whakaurua atu te paerewa ki taua tikanga.

Ko te tikanga kei ngā kaipāpāho te tikanga mō te whakarite i ngā ihirangi e arotahi ana, e tino whakaata ana rānei i ngā take e pā ana ki te pawhera, te taitōkai, mate whakamomori, ā, me tuku i ngā tohutohu kaimātakitaki tōtika. Me whai whakaaro ki te whakauru i ngā mōhiotio waea āwhina.

PAEREWĀ 5 – TE TURE ME TE WHANONGA TIKA

Ko tā tēnei paerewa he ārai pāpāho e whakatenatena ana i ngā minenga mātakitaki ki te takahi i te ture, ki te whakatairanga rānei i ngā mahi taihara, i ngā mahi whakararuraru nui.

He mea nui te horopaki i roto i te tātari i te pānga tika o te whakaaturanga. Ko te rerekētanga i waenga i te whakaahuatanga pono, pakiwaitara, whakaari hoki, me te hiahia o te marea ki tētahi whakaaturanga, tētahi āhuratanga nui hei whakaaroaro.

Ko ētahi atu āhuratanga nui ko:

- te whakarōpūtanga whakaaturanga
- te wā o te pāhotanga (ki te pouaka whakaata koreutu me te reo irirangi)
- ngā tohutohu whakapāoho-tōmua (me ngā whakatūpato)

- te āhua o te whakaaturanga
- te wāteatanga o ngā hangarau tātari, ā, mēnā i whakatairangatia e te kaipāpāho te wāteatanga
- te āe rānei, kāo rānei i utua e te kaimātakitaki ki te mātaki i te pāhotanga
- ngā kaimātakitaki e arotahitia e te hongere/teihana me te whakaaturanga ake, wāhanga rānei
- ngā whāinga kaimātakitaki – hei tauira, i te nuinga o te wā ka whakaaehia ngā whakaatuhanga pāpāho i te pō, i tētahi whakaaturanga karere, hei wāhanga rānei o tētahi kōrero whakaari.
- ētahi atu kōrero e wātea ana ki ngā kaimātakitaki mō te whakaaturanga, tae atu ki ngā whakaputaranga me ngā whakatairanga.

Kāore tēnei paerewa e aukati i ngā kaipāpāho mai i te matapaki, te whakaatu rānei i ngā whanonga taihara, ētahi atu mahi taihara, ahakoa kāore e puta tā rātau whakahē i aua whanonga. Kāore e herea ngā kaipāpāho ki te whakatairanga i te ture me te whanonga tika. Kāore e āraia ngā whakahēnga tika – me ngā whakahēnga taunanawe – o ngā ture, o te ūruhitanga rānei o ngā kōti me ngā pirihihana.

E aro ana te paerewa ki ngā pāpāho e āta tukituki ana, e whakatairanga ana rānei i te tika mō te ture, ngā hātepe ā-ture rānei. He wāhi i tēnei paerewa te werowero hāngai ki te takahi i te ture, mēnā ka whai pea te hunga mātakitaki i taua mahi. Ko ngā pāpāho e tautoko ana i ngā mahi taihara, e whakaatu ana hei mea pai, hei mea whakakatakata rānei ka hāngai pea ki tēnei. Ko ngā tohutohu e whakamārama ana me pēhea te mahi i tētahi mahi taihara ka tukituki anō pea i te ture me te whanonga tika.

Ko ngā mahinga whakararuraru nui ko ngā mahinga e ātete ana ki ngā ture me ngā kawa o te pāpori ki te āhua e kore e whakaaehia e ngā tāngata tokomaha. He whānui ake i ngā mahinga hē ā-ture, ā, kei roto anō ko ngā whanonga ehara pea i te tino hē ā-ture engari pea he whakararuraru tonu, hei tauira, te whakaweti.

I te nuinga o ngā āhuratanga, nā te horopaki e taea ai e te pouaka whakaata utu te whakaatu mahinga hē ā-ture, engari me tika te whakarōpū me te whakapāoho tohutohu kaimātakitaki, i te mea nā ngā kaiohauru te kōwhiringa, me te whānuitanga o ngā whakaatuhanga e wātea ana.

Me mātua tūpato, me mātua whakaatu matawhāititanga hoki ngā kaipāpāho ina pūrongo ana i tētahi raruraru e pā ana ki te whakatumatuma, whakarekerekere tino kino me ngā āhuratanga whakarekerekere mutunga mai. Kua tukuna ngā ārahitanga e te BSA i roto i te whakatau UJ and SKY Network Television Ltd, 2019-030. Ka tukuna anō pea ngā ārahitanga atu anō e te BSA me te kōrerorero tahi ki ngā kaipāpāho.

PAEREWĀ 6 – TE WHAKAHĀWEA ME TE WHAKAHĀHANI

Ko tā tēnei paerewa he tiaki i ngā wāhanga o te hapori mai i ngā tukinga ā-waha me aha atu anō, me te whakatairanga i te pūmau o te hapori ki te ōritetanga. Kāore te paerewa e hāngai ana ki ngā tāngata takitahi, rōpū rānei, e whakaritea ana i raro i te paerewa tōkeke.

E hāngai ana te paerewa ki ngā 'wāhanga o te hapori' anake e āhukahukatia ana, e ū ana ki te pūtake whakahāwea e tuhia ana i roto i te Ture Tika Tangata 1993.

Ko te tikanga o te kupu 'whakahāwea' he whai aronga rerekē ki ngā tāngata o tētahi wāhanga ake o te hapori, ā, kāore i te pai [hei tauira, tirohia te whakataua a te BSA, *Teoh me Television New Zealand Ltd, 2008-091*]. Ko te 'whakahāhāni' he whakaiti i te mana o tētahi iwi [hei tauira, tirohia te whakataua a te BSA *Mental Health Commission me CanWest RadioWorks Ltd, 2006-030*].

Nā te hiranga o te mana whakaputa whakaaro me eke ki tētahi taumata teitei o te whakahē, me te mau weriweri, kino rānei, kātahi ka kīia he mahi whakahāwea, whakahāhāni rānei e wawāhi ana i te paerewa. Ehara i te mea he wawāhi paerewa ngā kōrero kaikini i tētahi rōpū ake, ngā kōrero e hara ana ki ētahi tāngata, ngā kōrero kūware rānei; e āhukahuka ana te Puka Tikanga ko te whakaare ki te whakaputanga whakaaro mō ngā tirohanga whānui he āhuatanga nui mō te noho i tētahi manapori. He tūmomo whakaputa whakaaro whai uara ngā takinga kōrero, whakaaturanga pono, whakaari tika, pukuhohe me te pūhohe, ā, kāore pea e wāhia te paerewa engari rawa ki te eke ngā ihirangi o te pāpāho ki te kauhau mauāhara, tukinga kino rānei i tētahi rōpū ake.

Ina aromātaitia mēnā kua tino hē tētahi pāpāho, ka whakaaroarohia ngā āhuatanga whai ake:¹

- te reo i whakamahia ai
- te wairua o te tangata e tuku ana i ngā kōrero
- te wānanga i whakaputaina ai ngā kōrero, hei tauira, he matapakīngā tōrangapū nui, he wāhanga pūhohe rānei
- mēnā me pono ki ngā kōrero i whakaputaina, mēnā rānei e mōhiotia ana he tahupera
- mēnā i tuaruatia, i whakaukatia rānei ngā kōrero
- mēnā i ahu mai ngā kōrero i tētahi tautohe whānui ake, mēnā rānei he mahanoa, he mahi tika tonu ki te whakamamae, hara rānei i te tangata.

PAEREWĀ 7 – TE WAIPIRO

Ko tā tēnei paerewa he ārai i ngā pāpāho e whakatairanga ana i te waipiro i roto i tētahi tikanga tōtōā ā-pāpori e ai ki te horopakī o te kaupapa. Ka whai mātau i tētahi whakamātautau hātepe rua mēnā i wāhia te paerewa:

1. He whakatairanga waipiro te pāpāho, ki te āhua o te 'whakatairanga', te 'tautoko ā-pūtea', te 'taunakitanga' rānei? (tirohia Ngā Whakamāramatanga, whārangi 9)
2. Mēnā i eke te pāpāho ki te whakatairanga waipiro, he kawenga ā-pāpori taua whakatairanga waipiro?

Ko ngā pāpāho e whai 'whakatairanga', 'tautoko ā-pūtea' rānei ko te tikanga ka tautuhia tonutia e ngā kōrerotanga ki ngā waitohu waipiro, hua rānei. Ka eke tētahi pāpāho ki te 'taunaki' mēnā he whakaatu i te painga o te whakapeto waipiro, – otirā, ngā whakapeto waipiro nui rawa – mēnā rānei he whakaatu i te whakapeto waipiro hei wāhanga taketake nō tētahi huihuinga, mahinga rānei.

I te nuinga o te wā ka whakatauhia te whakatairanga waipiro i roto i te pāpāho he 'kawenga kino' mēnā:

- he whakaatu i te whakapeto waipiro nui rawa he āhuatanga pai, he āhuatanga reka
- e whakaawetia ana e te whakatairanga waipiro
- kāore e āhukahuka i ngā pānga kino o te whakapeto waipiro
- he whakapetonga waipiro nui rawa a ngā taiohi
- he tāpiri i te waipiro me tētahi atu mahinga ka mutu ka hē te hauora me te haumarua o te tangata.

Ko te whakamahinga o te paerewa ka māraurautia e tētahi ture, whakaritenga rānei e pā ana ki te whakatairanga waipiro.

¹ Ka arotakēngia tēnei paerewa i roto i te arotake Puka Tikanga kua whakaritea mō te 2020/21.

WĀHANGA 2

NGĀ PAEREWA E HĀNGAI
ANA KI NGĀ KŌRERO KA
WHAKAPĀOHOTIA

PAERewa 8 – WHAKATAUTIKA

Ko tā tēnei paerewa he whakarite ka whakatakotohia ngā tirohanga whakataetae mō ngā take nui kia taea e te hunga mātakitaki te whai māramatanga me te whakaaro whai pūtake. Ko te whāinga o tēnei paerewa – ko tētahi pāpori tino mōhio – he mea nui ki ngā whakahaere o tētahi pāpori tuwhera, manapori hoki ka mutu he ōrite ki ngā mātāpono o te mana whakaputa whakaaro.

Me whai i tētahi aronga atamai ina whakamahi ana i te paerewa. E āhukahuka ana mātau i te motuhenga whai kiko e kore e taea e ngā whakaaturanga te noho tautika, ā, kāore tēnei i te hiahiatia. Ko te whakaaroarotanga o tēnei paerewa ka whakaata i te ao pāpāho onāiane i Aotearoa me ngā rerenga mōhiohio nui ake e hipa nei i a tātau mō ngā momo take maha, te matomato haere o ngā pāho pāpāho, ngā pāho e tukuna ana mai i tētahi tirohanga tōrangapū, ā, me tētahi marea whakahāwea nui ake. Ko ngā whakatau ka tukuna i raro i te paerewa whakatautika ka herea i ngā wā katoa ki te meka, horopaki hoki hei whakaata i tēnei ao pāpāho hou, kanorau hoki.

E whakaae ana anō te paerewa kia tautika i roto i te wā, 'i roto i te wā whai pānga onāiane' e ai ki tētahi take whāiti.

Me tutuki ngā whakaritenga maha i mua i te whakahauhanga o te whakarite ki te tuku tirohanga rerekē nui. E hāngai ana te paerewa ki ngā pitopito kōrero, take o te wā, ngā whakaaturanga pono (tiroha te whakamāramatanga i raro i te Paerewa 9 – Tōtikatanga i raro), e matapaki ana i tētahi take tautohenga e hira ana ki te marea. Me mātua 'hira ki te marea' te kaupapa, me 'tautohenga' ka mutu me 'matapaki'.

Ko tētahi take hira ki te marea he mea whai pānga nui, māharahara nui rānei, ki te marea o Aotearoa. Ko te take tautohenga he take o te wā tērā ka mutu he whakaongaonga whakaaro taharua, he take rānei e tautoheha haere tonu. I te nuinga o ngā āhuatanga, kāore e whakaaroarohia ngā kōrero pānga tangata, whaiaro rānei hei take tautohenga hira ki te marea.

Ina whakarite ana mēnā i wāhia e ngā whakaaturanga tēnei paerewa, ka whakaaroarohia ana ngā āhuatanga e whai ake:

- te whakatuwheratanga o te whakaaturanga me te āhua e whakaaturia ana taua whakaaturanga
- te momo whakaaturanga
- te āhua o te take me te matapaki
- mēnā e arotahi ana te whakaaturanga ki tētahi tirohanga ake o te take
- mēnā e āhukahuka ana te whakaaturanga i ētahi atu whakaaro
- mēnā ka tika kia mōhio te hunga mātakitaki ki ētahi atu whakaaro, tae atu ki ētahi atu pānga pāho
- te pae e whakapāohotia ana te whakaaturanga.

Ko tētahi whakaaroarotanga nui ko te aronga o te minenga mātakitaki ki te whakaaturanga, ā, mēnā i whakapōhēhētia rātau e te ngarona, whakarite rānei o tētahi tirohanga nui (hei tauira, he iti rawa te whakaatu i tētahi tirohanga nui, ki te āhuatanga rānei e tukituki ana ki tōna whaitaketanga).

PAERewa 9 – TŌTIKATANGA

Ko tā tēnei paerewa he tiaki i te marea kia kore ai e pōhēhē nui te marea.

E hāngai ana tēnei paerewa ki ngā pitopito kōrero, take o te wā, whakaaturanga pono rānei. Ko ngā korero me ngā take o te wā, ngā tuemi rānei ka tere tautuhia, nā te mea he māmā noa iho te tautuhi i te hiahia o te minenga mātakitaki e pā ana ki ngā pitopito kōrero, ki ngā take o te wā hoki.

He tūturu ngā whakaaturanga meka ka mutu me tika, me pono ngā pārongo o roto, pēnei i ngā pakipūmeka (hei tauira, tirohia te whakatau BSA *Te Kaporeihana Wharanga me Television New Zealand Ltd, 2006-126*). Ka kitea te rerekētanga o ēnei tū whakaaturanga ki ērā atu

he whakaputa whakaaro, he puaki kōrero te kaupapa, (hei tauira, tirohia te whakataua *BSA Smith me Television New Zealand Ltd*, 2012-130).

Ka whakapōhēhētia pea te hunga mātakitaki e ngā āhuatanga e rua: mā ngā tauākī meka hē i roto i te whakaaturanga; mā te whakakotiti hoki/rānei a te whakaaturanga.

Ina ko ngā tauākī meka te raruraru, ka aro anake te paerewa ki ngā whakaaturanga hē. Ehara ngā take hangarau iti noa iho i te kaupapa whai pānga ki te mārama o te hunga mātakitaki i te whakaaturanga.

E tautuhia ana ko te 'whakakotiti' he '.hē te kōrero atu, hē te whakamārama i ngā meka' rānei (tirohia te whakataua a te Kōti Teitei *Rāia Matua o Hāmoa v TWWorks Ltd*, CIV-2011-485-1110). Mā te hapa i ētahi āhuatanga, e whakapōhēhētia ai te hunga mātakitaki, mā te huarahi

rānei i ētitahia tahitia ngā kōrero me ngā pikitia.

Mā ngā kīanga kōrero, tātaritanga, whakaaro rānei e wātea ai i te here kia tōtika. Mo ngā kōrero tāpiri, tirohia te wāhanga tohutohu mō te tōtikatanga i muri o tēnei Puka Tikanga.

E rua ngā wāhanga ka whakatauhia tētahi amuamu i raro i te paerewa tōtikatanga. Ko te upane tuatahi he whakaaroaro mēnā i te hē, i te whakapōhēhē rānei te whakaaturanga. Ko te upane tuarua he whakaaroaro mēnā i whai kaha te kaipāpāho ki te whakarite i te tika o te whakaaturanga, ā, kāore i whakapōhēhētia. Ko te tikanga o tēnei tērā pea ka hē, ka whakapōhēhē he whakaaturanga, engari kāore pea i wāhi i te paerewa, mēnā i whai te kaipāpāho ki te whakarite upane, hei tauira, mā te whirinaki atu ki tētahi puna tōtika (tirohia te aratohu 9a).

WĀHANGA 3

KO NGĀ PAEREWĀ E
HĀNGAI ANA KI NGĀ
TĀNGATA, KI NGĀ RŌPŪ
WHAKAHAERE RĀNEI
E WHAI WĀHI ANA, E
KŌREROHIA RĀNEI I
ROTO I NGĀ PĀOHOTANGA

PAEREWĀ 10 – TŪMATAITINGA

I tō tātau pāpori e uarahia ana, e whakautehia ana e tātau te tūmataitinga o te tangata. Kua tautuhia e Pāremata te tūmataitinga hei kaupapa nui: koinei anake te paerewa pāpāho e tukuna ai kia whakawhiwhia ki te kapeneheihana, koia hoki te paerewa kotahi e taea ai te tuku tōtika i te amuamu ki Te Mana Whanonga Kaipāho. E aro ana te paerewa ki ngā tāngata ka whakaaturia ki ngā whakaaturanga, ka pāngia hāngai tonu rānei e ngā whakaaturanga – kua ki te minenga mātakitaki whānui.

E āhukahuka ana tō tātau pāpori i te tino tapu o ētahi kōrero whāiti, ka tika kia riro mā tātau anō e whakarite ki a wai tuarohia ai. E āhukahuka anō tērā ētahi wā, wāhi hoki e āhei tātau te tangata ki te noho wehe, e āhei ana rānei ki te tohu atu ko wai ka piri mai, ko wai ka tirotiro mai. He āhuetanga ēnei o te *noho tautahime* te punanga.

I tua atu, arā anō ētahi wā, wāhi hoki me mōhio tātau ka rongohia, ka kitea, ka tāhōputia rānei ā tātau mahi e ētahi atu. Hei tauira, kei a tātau te mōtika ki te tūmataitinga i roto i ō tātau rūma moe engari kāore e tino taea e tātau te tūmataitinga i runga i te tiriti tūmatanui. Waihoki, kāore ētahi kōrero mō tātau i te tūmataiti, ka tukuna tūaotia pea e tātau he wāhanga o te tūmataitinga. I ētahi wā, ka taea e te tūmataitinga te ārai i ngā mahi hē ka mutu i ētahi wā ko te hura whānui he painga mō te marea whānui. Kua tautuhia ko te painga mō te marea he kaupapa e nui ake i te hiahia noa iho o te marea ki te mōhio. Me take whai pānga pea ki tētahi wāhanga nui o te taupori o Aotearoa.

E ū ana te paerewa tūmataitinga ki te whakautē, ina tika ana, ngā hiahia o te tangata kia kua ia, ana take rānei e pāohotia whānuitia. Arā ko tāna he tiaki i te mana o te tangata, i tana rangatiratanga, i ana oranga hinengaro, i tana ingoa pai, me te kaha ki te tuitui taura here, whakaaro, auahatanga hoki e noho wehe mai ana i te whatu o tangata kē. Engari e āhei ana ngā kaipāpāho ki te kohi, ki te tāhōpu, ki te pāpāho whakaatuhanga ina whai pānga ana ēnei ki te marea.

Ka rerekē haere ō tātau whaiaro ki te tūmataitinga i roto i te wā, i te ahurea, i te hangarau hoki, e puta ai ngā raruraru mō ōna roherohenga mō tēnei. He mea waihangā ngā aratohu ka tukuna i raro i te Paerewa 10

– Tūmataitinga hei āwhina i ngā kaipāpāho kia tautika ai. He ārahitanga atu anō kei muri o tēnei Puka Tikanga, e kīia ana Ārahitanga: Tūmataitinga.

PAEREWĀ 11 – TŌKEKE

Ko tā tēnei paerewa he tiaki i te mana me te ingoa pai o te hunga e whakaaturia ana i roto i ngā whakaaturanga.

Ko te whāinga o te aromātai i te tōkeke he tātari i te tika o te kaipāpāho ki te mana whakaputa whakaaro ki te tika o te tangata, rōpū whakahaere hoki kia whakaritehia tikahia. He uaua mō ngā kaipāpāho ki te ki te whai i te kaupapa ki te tuku mōhiohio ki ā rātau kaimātakitaki mō te painga o te marea me te kore taka atu ki te hē he whakamamae 'huhunu' i te tangata, rōpū whakahaere hoki. Kei ngā tāngata me ngā rōpū whakahaere te mōtika kia whakaritehia tikahia rātau me te tiaki anō i a rātau mai i ngā tūkinotanga.

Heoi, ko ngā whiriwhiringa he aha nei i te tika ka whai whakaaro ki ēnei:

- mēnā kāore noa e pai ngā whakaaro o te hunga mātakitaki mō tētahi tangata, rōpu whakahaere rānei
- mēnā i rawaka te whakamōhio atu ki tētahi tangata, rōpū whakahaere rānei, i kōrerohia rānei i roto i tētahi whakaaturanga mō te āhua o tōna whai wāhitanga mai
- mēnā e hiahiatia ana, i whiwhi hoki/rānei i te whakaae ā-mōhio (ko ngā tohutohu he aha te 'whakaaetanga ā-mōhio' ka kitea i Ārahitanga: Tūmataitinga i muri o tēnei Puka Tikanga)
- mēnā i tuku whai wāhitanga tōtika ki te tangata, rōpū whakahaere rānei ki te kōrero, ā, mēnā i rawaka te whakatakoto atu i ā rātau kōrero i roto i te whakaaturanga
- ko te āhua o te tangata, hei tauira, he tangata tūmatanui, rōpū whakahaere rānei e mātau ana ki te whakawhiwhiwhi me te hunga pāpāho, tērā rānei he tangata noa he iti, kāore rānei, ōna mōhio ki te whakawhiwhiwhi ki te hunga pāpāho
- mēnā i hāngai ngā kōrero werowero ki te hunga whai wāhi i roto i tōna ao pakihī, ngaio rānei, ao whaiaro rānei
- te hira ki te marea o te pāpāho me tōna uara e ai ki te mana whakaputa whakaaro.